

ТЭАТР

Theatr

Барыс Бур'ян

...Айчым — забойца.

Маці — здрадніца ..

Каб жарсьць прытоеных пакутаў зварухнула нашую душу

Эсэ

Гэта здарылася, шаноўны мой чытач, грамадзянін XXI стагоддзя, ажно... Але, ажно — у сорак шостым годзе мінулага стагоддзя. Пятага каstryчніка. Тэатр імя Якуба Коласа ўпершыню ў гісторыі выводзіў на падмосткі слыннага прынца Дацкага Гамлета ў яго беларускім сцэнічным увасабленыні. «Гамлет» на афішы. Уяўляеце, што гэта за падзея! Бо калі ўзорны шэдэўр драматургіі атрымлівае па ўсіх паказчыках гранічна блізкую па духу і па літары Ульяма Шэкспіра тэатральную версію, — яна сама больш съведчыць пра сталасьць артыстычнай трупы і тэатру як мастацкай звязы. Што значыць сталасьць тэатру, дазвольце патлумачыць словам несьмяротнага Гётэ: «Каб зрабіць нацыю існуючай, съпярша трэба стварыць тэатр». Паверым яму: тэатр — съведчаныне сталасьці нацыі, прынамсі яе духоўнай культуры. І трагедыя Шэкспіра «Гамлет», «самы каштоўны самацьвет у прамяністай кароне караля драматычных паэтаў свету» (Бялінскі), — мабыць, найбольш важкі аргумент на карысць менавіта сталасьці нацыі.

Ці задумваліся мы, тэатралы, над такім сэнсам «Гамлета» тады — у сорак шостым, калі ехалі ў разбураны ці не дашчэнту Віцебск на прэм'еру съпектаклю, пастаўленага рэжысёрам В.Бебутавым у дэкарацыях мастачкі А.Бебутавай з Паўлам Малчанавым у галоўнай ролі? Не, куды больш хвалявала нас тое, што відовішча віцябляне ладзяць у зусім непрыстасаваным для такіх маштабных пастановак клубе чыгуначнікаў. Будынак былога БДТ-2 зруйнавала вайна. Да таго клуба людзі дабірающа праз руіны асалелых кварталаў, а пасьля съпектаклю вяртающа да свайго жытла ў змроку на мяжы ночы. І яшчэ — беларуская мова. Скептыкі іранічна ўсьміхаліся: маўляў, куды ні ішло калі па-беларуску гучыць Гоголь альбо Астроўскі, Мальер і нават камедыі Шэксыпера, але «Гамлет»?

Ды з самага пачатку штось усхвалявана радаснае, чаму я не знаходжу азначэння, запанавала ў глядзельнай зале. Бяспрэчна: посыпех. Цяпер жа я ўдакладняю: трывумф! Так-так, перад намі паўстаў Шэксыпір з самым дарагім для яго ў ягоныя спадчыне сынам — прынцам Гамлетам. Ён узрушыў поўную па берагі залу.

Калі б там знайшоўся чалавек, які ня ведае сюжэтнай калізіі съпектаклю, то спачатку наўрад ці ён звярнуў бы ўвагу на постаць у жалобным убраньні, што стаіць недзе побач і ўводдаль ад каранаваных асобаў. І пачуўшы ягоны адказ на зварот да яго караля, што зрабіўся яму айчымам: «А ты, сваяк мой Гамлет, любы сын... усё яшчэ, як хмара ў небе нашым», мы ўглідаемся ў бледны з жамчужным адценнем на фоне чорнага камзолу твар. Твар заглыбленага ў сваю думу асірацелага маладжавага прынца. Ягоны адказ каралю Клаудзію — нібы бязгучныя ўдары нябачнага кінжалу: «Сваяк, але — ня сын...» Хоць гэта вымаўлялася не для вушэй караля, кудысь убок, усе адчуле: яны счапіліся ў непрыемнай, можна сказаць, бязылігаснай схватцы — сын ніколі не пагодзіцца з тым, што ягоная маці каралева Гертруда, не пасыпейшы «стапатаць і чаравікаў, у якіх ішла на могілкі. Як Ніабея — уся ў съязах», выскачыла, як цяпер гавораць, замуж за брата нябожчыка караля Гамлета-старэйшага... Любімая маці, жанчына, якую кахаў Гамлет-бацька, асілак і прыгажун. «Здаецца, кожны бог пячаць паставіў. Каб даць сусвету вобраз Чалавека. І гэта быў твой муж», — дакарае малады прынц неспадзявана здрадлівую, па ягоных меркаваньнях, кабету...

Глядзець на гэтага Гамлета і ўслухоўвацца ў яго маналогі... ды што там — маналогі — у кожны вокліч... у кожны стогн альбо саркастычны съмех... Тоё ўражаныне называюць эстэтычнай асалодай.

Я сказаў «бачыць». Якія красамоўнія былі позіркі, што кідаў герой Паўла Малчанава... якімі ён абпальваў... лагодзіў... спапяляў... калі пазіраў то на Клаудзія, то на Гертруду, то на Афелію, то на Палонія... О, як дапытліва і патрабавальна глядзеў гэты Гамлет на акаляючы съвет і асабліва на насельнікаў гэтага съвету, Даніі, у прыватнасці, каралеўскага-замку Эльсінор!

Атрымлівацца нешта парадаксальнае. Часам уся акцёрская ігра артыста Малчанава зводзілася да зъмены бляску і агульнага выразу вачэй прынца Дацкага. Тэатралы ведаюць, што доўгі, бесперапынны позірк у сцэнічных абставінах — гэта ўжо, уласна кажучы, і ня позірк. Каб яму быць па-мастаку выразным, позірк трэба адводзіць у бок, павесыці вокам навокал, узвесыці позірк на неба, да Бога... на пэўны момант быццам і ня ведаць, куды вочы падзець, а потым раптам утаропіцца кудысь у дол, туды, дзе ў апраметнай бездані карающа грэшныя душы. Выпраменяваць такія позіркі і ні на адзін міг не выпускаць з полю зроку таго, з кім сутыкнуўся вось тутака і зараз. Гэтым вылучаліся мімічныя сцэны ў паўзах, якія цудоўна трymаў выканануць ролі.

І таму такім зусім не па-каралеўску зъянтэжаным выглядаў Клаудзій сам-насам з Гамлетам. Таму разгублена дагаджальным і гатовым падхапіць нават зьдзеклівия жарты прынца бываў лісьлівы царадворац Палоній. Таму так даверліва цягнулася дзяячоце сэрца Афеліі да няроўні ёй — да прынца каралеўскай крыві. Таму такой няшчаснай і атарателай да сълёз паўставала перад сынам Гертруды... І ў гэтым

паядынку позіркаў Павел Малчанаў заставаўся па-шэксыпраўску жарлівым, па-артыстычнаму знаходлівым.

Які пластычна прыгожы быў кожны рух прынца Гамлета! Абхінуты плашчом жалобнай чарнаты, у ссунутым набакі студэнцкім берэце, з-пад якога ці не да плеч выбівалася цемнавалосая пасма, Гамлет выцягваў наперад абедзіве руکі і крок за крокам рухаўся настурч поклічу свайго бацькі, дакладней, Здані свайго бацькі. Праз шум ветру, схіляючы галаву перад яго парывамі, што нібыта вырываліся з якогасці скляпення, — і было ў гэтай позе нешта ращучае і разам з тым хісткае. Малчанаўскі Гамлет пераадольваў свае сумневы, ужо толькі ідуучы пры бляску маланкі настурч Здані, — не, больш: настурч лёсу. Калі Здань ракоча замагільным голасам: «Зважай! І ведай, верны сын мой: люты зьмей, Каторы укусіў мяне насымерць, Цяпер надзеў маю карону», Гамлет паварочваеца да нас, да глядзельнай залы, бы да будучыні, і енкам ускрыквае: «Дзядзька!» — быццам нават узрадавана. Потым з нейкім жаласнымі ноткамі ў голасе пацьвярджае сваю здагадлівасць: «Мая душа, ты прадчувала ўсё».

Раней у размове з сябрами юнацтва Гарацю Гамлет зусім сур'ёзна съцвярджаў, што бацька ягоны «тут, ён тут» і на пытаньне «дзе?» адказваў: «Са мною ў души, Гарацю». Інтанацыянае гучанье разам з карцінна выразнымі мізансцэнамі надавалі сустрэчы Гамлета з містычна прыцягальнym Прывідам, быццам нанова ажыўленым нябожчыкам бацькам, падвоенае значэнне. То быў і тэатральны эффект мета-фарычнага зьместу, і — адначасова — як бы матэрыйлізаванае ўвасабленыне ягных, Гамлетавых падазрэнняў... здагадак... таго, што ён сам лічыў верагодным, хоць так не хацелася яму верыць у маг-чы-ма-е. А яно — я-ва.

Малчанаўскі Гамлет з тых людзей, што не дадуць на глум нават успамін пра намоўлене ў яго душы бацькам. Спачатку нам ня верылася, што прынц пасьля спатканья з Прывідам будзе кволіць сваю волю. Бо калі так, дык у Гамлетавай души гасьне агмень годнасці. Вось з гэтым герой Малчанава ня мог згадзіцца.

Да таго ж яго бязьмежная любоў да маці, да каралевы Гертруды так зыняважаная ейным саўдзелам у сьвятатацтве, што ён разгневана вінаваціць яе ва ўсіх грахах. Артыст гэта падкрэсліваў пры кожнай нагодзе: расчараўаньнем ў маці і пачынаецца ў съвядомасці прынца разбурэньне дарагой яму мары пра маральна бездакорную асобу, пра першатворную чалавечнасць у чалавеку. Для Гамлета — артыста Малчанава Гамлет-старэйшы (бацька) і Гертруда былі дасканала ідэальнымі людзьмі, а такая ілюзорнасць і ёсьць апрышча ў вірах супярэчлівага жыцця. На нашых вачах адбываўся своеасаблівы тэктанічны зруш у души ідэаліста, у яго асамотненым сэрцы.

Айчым — забойца. Маці — здрадніца.

У пералівах маўленья і ў хвіліны цішыні Гамлет у Малчанава задумваўся над спрадвечнымі шарадамі жыццёвага лесу. Глядзельную залу нібы абпякаў эмацыянальна трымтлівы боль героя: апрыкры час. Якія ўладары на троне: гэта ад іх, ад Клаудзі і Гертруды зыходзіць выгубленыне боскага прызначэння людзей. У іхнюю ласку ўсяляк убіваюцца лізаблюды і фарысеі, найміты і ўгодлівия памагатыя. Бы пчолы на чабаровы цвёт упаднія, розныя круцялі ліпнуть да каралеўскага трону. Галоўны саноўнік Палоній і майстра палакейніца перад каралём Озрык, маладыя кар'ерысты Разенкранц і Гільдэнстэрн і нават — божухна! — любая Афелія гуртующца ў кляку зламысlnых служыцеляў — і каму?! Самазванцу, што праз злачынства ўскараскаўся на трон. І Гамлету, як тое ярка раскрываў Павел Малчанаў, баліць за дзяржаву, якой уладарыць злыдзень.

Так ад асабістай бяды прынц Гамлет даходзіць да ўсьведамленыя прыкрай ганебнасці ўсяго каралеўства: «Данія — турма. І яшчэ якая! Усюды скляпеніні, сутарэніні, вартаўнікі. Увесь сьвет турма; Данія — адна з горшых», — гэта вымаўлялася артыстам як гаротны і канчатковы прысуд, што зьяўляеца плёнам яго ўра-

жаньняў і раздуму з таго часу, як пахаванье яго бацькі Гамлета-старэйшага пасьпешна і амаль механічна, без усялякага сорamu, ператварылася ў вясельле маці з незаконным захопнікам улады ў родным краі.

Крах ілюзіяў! Дзікая непамыслота, яна і абражаете годнасць гордай душы Гамлета. Бо ілюзія — гэта, паводле Франсуа Вальтэра, першая жыватворная ўцеха чалавека. Страціўши яе, Гамлет у съспектаклі коласаўцаў ужо не адрознівае асабістых крыўды ад болю за дзяржаву, дзе ўсё перакручана нялюдскім чынам. Такі — «парадак». Пры ім — жыць?! Паслушаем Гамлета: «Хоць я тутэйшы і мог бы прызывычацца, — аднак яго (парадак) лепш адмяніць, чым захаваць. Мы страцілі павагу між народай». Вось яшчэ чаму ўсяленская... несьцярпімая... скруха непакоіць прынца, першага паводле закону тытулаванага нашчадка трону.

Сягоныя, калі я аднаўляю свае ўражаньні ад съспектаклю, мне здаецца, нібы я чую, як запанавала цалюткая щынія — ані гуку табе, ані пашавелінкі — у глядзельнай зале, што пачула бы ўпершыню храстаматыйна вядома вывад: «Гніль завялася ў Дацкім каралеўстве».

І тое адчувае ня толькі Гамлет у Эльсіноры. Не кажу ўжо пра дзіўнае і дзіўоснае ўражаньне, што працінала зноў жа ўсю глядзельную залу, калі з вуснаў Малчанава ці то ўспырхнула, ці то пралілося, ці то скапцілася прытоена спалоханае «Бы-бы...» Нібы чалавек адчувае нейкую правіну і рашуча пераадольвае тое адчуваанье. І яно зачароўвае, маўленыне Гамлета пра тое, на што яму трэба наважыцца: «Быць альбо не быць? Што разумней: альбо цярпець удары, каменьні, стрэлы яраснага лёсу, альбо узбройща на мора кры́ду́ць. И зынішчыць іх змаганьнем...» Малчанавскі Гамлет зьвяртаўся да самога сябе і да свайго лёсу, лёсу магчымага законнага наступніка ў каралеўскай уладзе. І яшчэ — нібыта ўскосна — і да нас, гледачоў: «Хто цярпеў бы злыя зьдзекі часу, Прымус тыранаў і зынявагу гордых, Самотны стогн разбітага каханья, Марудны суд, чыноўнікаў нахабнасць, Пляўкі на галаву заслузе сціплай...» Пасля працяглай паўзы, якая адцяняла гэтае патрабавальнае: «Хто?, прынц ледзь не выхоплівае з ножнаў кінжал і рашуча гаворыць ужо толькі самому сабе: «Каб мог нас вызваліць ад усяго... ад у-ся-го-о... Удар кінжалам?» И кінжалнае лязо бліскае над ягонай галавой, потым павольна вяртаецца ў ножны: «Гаэмны край, адкуль німа звароту, Пужае нас... И павядзе яркі квет адварі Пад бледнай хваткай непазбыўных дум...»

Адраджэнскі дух гэтага выхаванца Вітэнбергскага юніверсітету, гэтага гуманіста па перакананьнях і ў самагубстве бачыць замах на гармонію Сусьвету.

Маналог узрушаў залу і — шквал аплодысменту, што звычайна не здараеца ў драматычным тэатры сярод дзея. Здавалася, што дзіўосная моўная кантылена гучала сыпейна, на мяжы меладэкламаціі, але хваляваў нас зьмест раздуму, тая «хватка непазбыўных дум», што не адпускае Гамлета як хвароба.

Я тады быў рэпариёрам БелТА і мне трэба было ўсяго толькі даць разгорнутую інфармацыю пра першага на беларускай сцэне «Гамлета». Майму захапленыню съспектаклем не было мяжы. Я ўчытваўся ў праграмку і запамінаў назаўжды акцёрскія імёны: Павел Малчанав, Алена Радзялоўская, Мікалай Звездочатаў, Марыя Бялінская, Аляксандр Ілынскі, Фёдар Шмакаў... Стваральнікі і выкананцы былі ў той вечар чарадзеямі — ад рэжысёра Бебутава і да рэквізітараў і бутафораў разам з памочнікам рэжысёра. Ды толькі вось імя перакладчыка п'есы на беларускую мову ні на афішы, ні ў праграмцы не было. У съяточнай закуліснай мітусыні з ходу пыталаўся ў загадчыка літаратурнай часткі Іосіфа Дорскага, чаму такое здарылася, хто ж аўтар перакладу. «Гэта... м-да... пераклад тэатру... можна сказаць...» Вярнуўшыся ў Менск, стаў дазванацца і натрапіў на Толю Вялогіна, энцыклапедыста, які ведаў «усё». Хітравата ўсьміхнуўшыся, ён сыцішаным голасам паведаміў: «Мабыць, толькі я адкажу табе на гэта. Юрка Гаўрук...». А хто ён, гэты Юрка? Пытанье неафіта! «Больш пра гэта нічога гаварыць ня буду», — пасыпяшаў адвязацца ад мяне Вялогін.

Хлопцы майго пакаленяня тады ўжо здагадваліся, што «пра гэта» лепш наогул нікога не распытваць. Імя «Юрка Гаўрук» выкрэслівалася з літаратуры. Праўда, рыхтуючы інфармацыю для Масквы — у ТАСС, — я ўсё ж уставіў ягонае імя, ды пільная цэнзура выкрэсліла апальнага паэта з пераліку творцаў съпектаклю.

Пазней мне Павел Сцяпанавіч Малчанаў расказваў, як аднаго разу ў Віцебску зьявіўся высокі хударлявы чалавек з сівізной у чупрыне. Знаёмая постаць! Яшчэ на пачатку 20-х гадоў ён, Юрка Гаўрук, пераклаў для тагачаснай Беларускай тэатральнай студыі ў Маскве (з яе і сфармаваўся пазней Коласаўскі тэатр) камедыю Шэкспіра «Сон у летнюю ночь». Што Юрый Паўлавіч крадком завітаў цяпер у Віцебск, ведалі нямногія: дырэктар тэатру, памянёны Дорскі, ды пара акцёраў. І падчас съпектаклю Малчанаў зауважыў са сцэны, як у далёкай ложы бялела насоўка, якой прыкрываў заплаканыя вочы... паэт. Натхнёны майстра, які шчасліва знайшоў беларускі эквівалент у скарбніцы роднай мовы шэкспіраўскім моўным дыяментам. Мова съпектаклю гучала як раўнапраўная з мовай арыгіналу, з ангельскай.

Адзіны прыклад на карысць гэтага съцвяджэння. «А я адна, усіх жанчын няшчасльней, пакаштаваўшы мёду абяцаныню, цяпер гляджу, як гэты волат мыслі, нібы зламаны звон, скрыгіча страшна...» Нават у запісе ў радок пачуцьцёвая роспач Афеліі перадае красу і горыч дзявочай жальбы!

Драматызм чалавечага лёсу, які быў у цэнтры ўвагі Уільяма Шэкспіра, адазваўся і ў гэтым факце, у гэтым віцебскім ганебным казусе, з усёй сілай шэкспіраўскага напалу жарсыці. Падумаць толькі! Лёс Гаўрука — ці ж гэта не «плявок на галаву заслuze» слáунай. Выкшталцоны чалавек рафінаванага выхаваныня і адукцыі, знаўца ёўрапейскай культуры, паліглот і таленавіты паэт, Юрый Паўлавіч на працягу адзінаццаці гадоў быў адным з мільёнаў рэпрэсаваных. Ахвяра злашчаснага сталінскага культу, ён быў загнаны ў Карэльскі лагер на лесапавал. Катаржанін. Нават часова адпушчаны адтуль у Беларусь ня меў права служыць сваёй справе — паэзіі. І ўсё-такі насуперак усяму прабіраўся ў клубную ложу пасля таго, як у глядзельнай зале пагасла съятло, каб нарэшце ўбачыць на сцэне і ўслухацца ў жывое тэатральнае гучаныне свайго «Гамлета»!

Не ратавала нават пралетарскае паходжанье Юрый Паўлавіча, і съледчыя мелі асаблівую асалоду ад таго, што гэты далікатны і разумны інтэлігент вымушаны гадзінамі пакутліва даводзіць ім, што ён сумленны грамадзянін, і адказваць на дзікунскія пытаныні «ці састаяў», «кім быў завербаваны», «сумесна з кім рыхтаваў», «хто падзяляў ягоныя варожыя погляды» і г.д. Так трагічна прычыніўся выдатны паэт-перакладчык ХХ стагоддзя да «злых зьдзекаў часу» сталінскай эпохі, да «нахабства чыноўнікаў» у энкаўедысцкіх мундзірах.

Так у каторы раз пацвердзілася моц класічнага твору шэкспіраўскага рангу — ён заўжды і паўсюдна съведчыць і «пра мінулае», і «пра нас». Нас — тутэйшых і сучасных...

Пашчасьціла тым, хто бачыў першага беларускага «Гамлета» ў коласаўцаў у самай сярэдзіне такога трывожна ўзрушенага дваццатага стагоддзя. Шкада, што падобныя класічныя тэатральныя творы не паддаюцца аднаўленню, і той «Гамлет» ніколі не вярнуць у першаісным гучаныні. Жыць яму ў памяці і легендах, што перадаюцца з пакаленяня ў пакаленяне адданымі тэатраламі...

